

مطالعات قرآنی در زبان های اروپایی

نقد و بررسی کتاب

بهاءالدین خرمشاهی

◀ کتابشناسی مطالعات قرآنی در زبان های اروپایی، تألیف مرتضی کریمی نیا، با پیشگفتار اندرو ریپین، قم: موسسه فرهنگی ترجمان وحی، زمستان ۱۳۹۱، ۸۰۰ ص.

نام این اثر کتابشناسی مطالعات قرآنی در زبان های اروپایی است که خود نیاز به توضیح دارد. کتابشناسی ها نوع خاص و مهمی از کتاب های مرجع است که در فرهنگ ما سابقه بیش از هزارساله دارد. اگر فقط یک مثال بزنیم، فهرست ابن ندیم از قرن چهارم هجری به زبان عربی است که اخیراً هم به فارسی ترجمه شده است. این کتابشناسی هزارساله و بیشتر، هم موضوعات علمی و پژوهشی را معرفی کرده است، هم رجال یا علمای آن رشته ها را و هم مهم ترین آثار در آن، یعنی در هر زمینه ای که موضوعی را مطرح ساخته است.

برای جوانترها عرض می کنم، مرجع از ریشه رجوع است؛ یعنی اثر یا کتاب کثیر الرجوع یا کثیر المراجعة که برای خواندن سراسری نیست. ساده ترین مرجعی که بیش از نود درصد مردم دارند، دفتر تلفن است؛ چه به صورت ذخیره شده در تلفن همراه یا کامپیوتر همراه / شخصی / لوحک (= tablet). دیگر فرهنگ های لغت است که آن هم در تمدن اسلامی ما سابقه بیش از هزارساله دارد. از جمله کتاب العین خلیل بن احمد یا دانشنامه ها.

ممکن است کسی بگوید چرا در تعریف کتاب مرجع گفته ایم برای مراجعه موردی است نه مطالعه سراسری؟ در پاسخ می گوئیم: خواندن سراسری یک متن مرجع، منعی ندارد؛ یعنی می توان (اگرچه عمدتاً نمی باید) کتاب لغت یا دایرة المعارفی را از آغاز تا انجام، مثل یک تاریخ یا داستان در مطالعه گرفت. اما این کار ندرت و غرابت و نیاز به ریاضت دارد. از بعضی بزرگان نقل شده است که دایرة المعارف ها را از آغاز تا انجام می خوانده اند. از جمله بالزاک، نویسنده واقع گرای فرانسوی که چندین اثر از او به فارسی ترجمه شده است یا هنری میلر نویسنده آمریکایی و منتقد شیوه زندگی آمریکایی که بنده او را با ترجمه یک اثر داستانی (شیطان در بهشت) و یک اثر غیر داستانی (تأملی بر

چکیده: کتابشناسی مطالعات قرآنی در زبان های اروپایی، تألیف مرتضی کریمی نیا، فهرست تفصیلی کتب و مقالات قرآنی انتشار یافته به یکی از زبان های اروپایی (انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، اسپانیولی، ایتالیایی، هلندی و لاتینی) را طی پنج قرن گذشته و در فاصله سال های ۱۵۰۰ تا ۲۰۱۲ میلادی ارائه می دهد. نویسنده در نوشتار حاضر سعی در معرفی این اثر دارد. وی در راستای این هدف، ابتدا به طور مختصر تعریفی از منابع مرجع و نوع خاصی از آنها یعنی کتابشناسی ها بیان و سپس درباره مولف کتاب و آثار وی، به ایراد سخن می پردازد. در ادامه با اشاره ای به محتوای کتاب و ذکر چند ویژگی ساختاری و نقطه قوت آن، پیشنهادی درخصوص نمایه کتاب ارائه می دهد.

کلید واژه: کتابشناسی مطالعات قرآنی در زبان های اروپایی، مرتضی کریمی نیا، فهرست کتب و مقالات قرآنی به زبان های اروپایی، معرفی کتاب.

اخیراً مرجع ماندگار مهمی برای قرآن پژوهی و در عین حال نشان دهنده آثار قرآن پژوهانه در زبان های اروپایی، به کوشش چندین ساله یکی از برجسته ترین قرآن پژوهان عصر جدید، استاد مرتضی کریمی نیا، از سوی مؤسسه فرهنگی ترجمان وحی در قم (مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان های خارجی) در نزدیک به ۸۰۰ صفحه، در قطع وزیری - متن دو ستونی - انتشار یافته است.

روان استاد ما مرحوم دکتر سید جعفر شهیدی شادباد که در مجلسی، وقتی دکتر نصرالله پورجوادی، مدیر مرکز نشر دانشگاهی گفت: امروزه دانستن زبان انگلیسی حتی برای مطالعات قرآنی، ضرورت و فایده دارد، با مهر و ادب و در عین حال با قاطعیت گفتند شما مبالغه می کنید. بنده سخن دکتر پورجوادی را تأیید کردم و گفتم به هیچ وجه نمی توان از حاصل پژوهش های قرآنی اسلام شناسان و قرآن شناسان خارجی که عده ای از آنها هم مسلمان شده اند، بی خبر بود یا استفاده نکرد و اکنون با ملاحظه این مرجع ماندنی و خواندنی باید گفت: «جمال چهره تو حجت موجه ماست».

درباره مؤلف

مرتضی کریمی‌نیا (متولد ۱۳۵۰ ش) از برجسته‌ترین قرآن‌پژوهان ایرانی است که من می‌شناسم. پس از حدود ۱۸ سال که از ویرایش بسیار دقیق و حیرت‌آور ایشان از ترجمه ناقابل من از قرآن مجید می‌گذرد، هنوز از احاطه ایشان به زبان عربی قرآنی و انس عمیقش با معانی قرآن، آن هم در زمانی که حدوداً ۲۴ سال داشت و همزمان طلبه / دانشجو بود، در حیرتم. به خانواده‌ام وصیت کرده‌ام که نسخه ویراسته ایشان را که خوشبختانه با قلم، نه مداد انجام گرفته، محفوظ نگه دارند و هرگاه در ایران مؤسسه‌ای یا فی‌المثل موزه کتاب یا ویرایش تأسیس شد به آنجا بسپارند. یا اکنون می‌اندیشم که بهترین جا کتابخانه مؤسسه فرهنگی ترجمان وحی است تا درسنامه و دیده‌گشای مترجمان و قرآن‌پژوهان آینده شود.

از آن پس و در این ۱۸ سال، ایشان نستوهانه قرآن‌پژوهی خود را عمیق‌تر و گسترده‌تر ادامه داده‌اند. کارنامه‌ک (= رزومه) آقای کریمی‌نیا تحسین برانگیز است و مهم آنکه یک قلم، کار غیرقرآنی در میان آثار ایشان دیده نمی‌شود. چون آن فهرست و به ویژه عناوین مقالات، بالابلند است، تنها نام آثار کتابی ایشان، اعم از تألیف یا ترجمه را یاد می‌کنم:

۱. آرا و اندیشه‌های دکتر نصر حامد ابوزید. (تهران: سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۱۳۷۶).

۲. کتاب‌شناسی مطالعات قرآنی به زبانهای اروپایی ۱۷۰۰ - ۱۹۹۵ م. (تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۸۰، ۲۶۸ ص).

گفتنی است که این کتاب‌شناسی بی‌شبهت نیست به کتاب‌شناسی جدیدتر ایشان که معرفی و بررسی اش موضوع مقاله حاضر است. تعداد زبانها در اثر جدید بیشتر است، و معرفی‌های اشاره‌وار کوتاه موضوع اصلی هر کتاب، در اثر جدید مفصل‌تر و اگر بتوان گفت روشن‌تر است. همچنین گستره زمانی اثر جدید در حدود ۲۰۰ سال بیش از این یکی است. نیز اثر جدید تقریظ علمی به قلم آندرو روپین، اسلام‌شناس و قرآن‌پژوه نامدار معاصر (استاد دانشگاه ویکتوریا، کانادا) را دربردارد. همچنین اثر دربردارنده نمایه اعلام، اماکن، کتابها و موضوعات به فارسی و با نظم الفبایی است. در حجمی حدود ۸۰۰ صفحه دو ستونی، با حروف ریز، که سپس تردرباره آن در همین مقاله سخن خواهیم گفت.

۳. بولتن مرجع: مطالعات قرآنی در غرب. (تهران: الهدی، ۱۳۸۰، ۷۶۵ + ۱۶۴ ص در قطع رحلی).

۴. معنای متن، پژوهشی در علوم قرآن. نوشته دکتر نصر حامد ابوزید، ترجمه مرتضی کریمی‌نیا (تهران، طرح نو، ۱۳۸۰، ۵۷۳ ص).

مرگ میشیما) به خوانندگان فارسی زبان معرفی کرده‌ام. اما استاد کامران فانی و بنده با همه شوق و شیدایی مرجع‌نگاری و مرجع‌نگری، هنوز یک اثر مرجع را مطالعه سراسری نکرده‌ایم.

هم فرهنگ‌ها، هم دانشنامه‌ها و هم کتابشناسی‌ها انواع و اقسام دارند.

کتابشناسی قرآنی با کتابشناسی مطالعات قرآنی کمابیش فرق دارد.

کتابشناسی قرآنی ممکن است موضوعی و تک‌موضوعی باشد. فی

المثل کتابشناسی هریک از علوم قرآنی یا کتابشناسی ترجمه‌های

قرآنی. این هم می‌تواند به یک زبان باشد. فی‌المثل کتابشناسی

ترجمه‌های فارسی که اتفاقاً یک نمونه یا بلکه دو نمونه در واقع سه

نمونه به فارسی از آن داریم: ۱. فهرستگان نسخه‌های خطی، ترجمه‌های

فارسی قرآن؛ تدوین جناب علی صدرایی خوبی با بالغ بر حدود ۹۰۰

عنوان چاپ شده از سوی مؤسسه ترجمان وحی. ۲. فهرست قرآن‌های

مترجم (یا عنوانی شبیه به این) تألیف استاد محمد آصف فکرت،

چاپ انتشارات آستان قدس رضوی که بیش از ۳۰۰ عنوان ترجمه

فارسی را معرفی کرده است. ۳. که

تنها فارسی نیست، کتابشناسی

جهانی ترجمه‌ها و تفسیرهای چاپی

قرآن مجید به شصت و پنج زبان

(۱۵۱۵ - ۱۹۸۰م) تألیف عصمت

بیناروق و خالد ارن، ترجمه و نگارش

محمد آصف فکرت. چاپ مشهد،

بنیاد پژوهشهای اسلامی.

باید گفت گاهی بعضی از کتاب‌های

مرجع به جای کتابشناسی از کلمه

«فهرست» استفاده کرده‌اند. اینها

مصدافاً شبیه‌اند. همچنین به جای

کتابشناسی گاهی از کلمه کتابنامه

استفاده شده که نمونه‌های آن کتابنامه بزرگ قرآن کریم، تألیف روانشاد

محمد حسن بکایی است که در حدود بیست جلد از آن از سوی

دانشگاه امام صادق منتشر شده و پس از درگذشت مؤلف آن در حدود

یک دهه پیش، ناتمام مانده است. کلمه کتابشناسی و کتابنامه مطلقاً

برابرنند و معادل‌فرنگی آنها بی‌بیولوگرافی است. آنچه بین آنها در مواردی

فرق می‌گذارد، موضوع یا موضوعات آنهاست. فی‌المثل کتابنامه مرحوم

حجت‌الاسلام بکایی همه آثار قرآن‌پژوهانه را به زبان عربی و فارسی در بر

دارد؛ اعم از چاپی و خطی، اما نه به زبان‌های اروپایی. شاید بتوان گفت

این کتابنامه و کتابشناسی مطالعات قرآنی در زبان‌های اروپایی تدوین

جناب کریمی‌نیا مکمل‌همند و شاید هیچ مدخل (entry) مشترک

نداشته باشند.

❖ اخیراً مرجع ماندگار مهمی

برای قرآن‌پژوهی و در عین حال

نشان‌دهنده آثار قرآن‌پژوهانه

در زبان‌های اروپایی، به کوشش

چندین ساله یکی از برجسته‌ترین

قرآن‌پژوهان عصر جدید، استاد

مرتضی کریمی‌نیا، از سوی مؤسسه

فرهنگی ترجمان وحی در قم (مرکز

ترجمه قرآن مجید به زبانهای

خارجی) در نزدیک به ۸۰۰ صفحه،

در قطع وزیری - متن دو ستونی -

انتشار یافته است.

جناب کریمی نیا در مقدمه نسبتاً کوتاه سه صفحه‌ای، ولی پر بار و پراطلاع خود، محتویات عمده و دامنه اصلی‌ترین موضوعات و مفاهیم را با ایجازی که در نوشته‌های ایشان معهود است، به روشنی معرفی کرده‌اند.

«... از زبان‌های اسلامی چون عربی، ترکی، فارسی، اردو و مالایی و اندونزیایی که بگذریم، بخش مهمی از منابع قدیم و جدید در زبان‌های اروپایی انتشار یافته‌اند... کتاب‌شناسی حاضر فهرست تفصیلی کتب و مقالات قرآنی انتشار یافته به یکی از زبان‌های اروپایی (انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، اسپانیولی، ایتالیایی، هلندی و لاتینی) را طی پنج قرن گذشته و در فاصله سال‌های ۱۵۰۰ تا ۲۰۱۲ میلادی ارائه می‌دهد. به جز ترجمه‌های قرآن در زبان‌های اروپایی که خود کتاب‌شناسی مستقلی می‌طلبد، در این اثر، کتاب‌ها و مقالات مرتبط با یکی از موضوعات زیر فهرست می‌شوند: کلیات و کتاب‌شناسی، علوم قرآنی (با تمامی شاخه‌ها)، تاریخ قرآن، رسم الخط و مخطوطات قرآنی، تفاسیر، تفسیر پژوهی، مفسران و تاریخ تفسیر، ترجمه پژوهی و مترجمان قرآن، واژگان قرآن، (زبان و سبک قرآن، و پژوهش‌های زبانشناختی و بلاغی قرآنی)، آیه پژوهی، سوره پژوهی (مصاحف کهن، قرائات و اختلاف قرائات و قرائت‌های هفتگانه و بیشتر و شناسایی قایان و

۵. سیره پژوهی در غرب. گزیده متون و منابع. (تهران: مجمع تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۸۶).

اینکه پیشتر در همین مقاله گفته شد که همه آثار مؤلف در زمینه قرآن پژوهی است، دقیق نیست. ایشان دو کتاب و چند مقاله، در زمینه سیره و حدیث پژوهی هم دارند و چند مقاله دانشنامه‌ای که قرآن پژوهانه نیست. حاصل آنکه بیش از نود درصد کوشش‌های علمی ایشان در زمینه قرآن پژوهی است.

۶. ساخت‌های زبان فارسی و مسئله ترجمه قرآن. (تهران: هرمس، ۱۳۸۹).

۷. حدیث اسلامی: خاستگاه‌ها و سیر تطور. ویراسته هارالد موتسکی، ترجمه مرتضی کریمی نیا (قم: دارالحدیث، ۱۳۹۰).

۸. زبان قرآن، تفسیر قرآن. (تهران: هرمس، ۱۳۹۱).

۹. کتاب مورد بحث در این مقاله.

درباره کارها و کارنامه علمی این شخصیت والا و قرآن پژوه کوشا گفتنی است که در چند مؤسسه اعم از حوزوی/دانشگاهی و از سال ۱۳۷۶ تاکنون. همچنین عضو هیئت علمی گروه «قرآن و حدیث» در دانشنامه جهان اسلام/ بنیاد دایرة‌المعارف اسلامی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی (واحد علوم و تحقیقات، گروه قرآن و حدیث) هستند. نیز با مؤسسه فرهنگی ترجمان وحی از اوایل تأسیس آن همکاری دارند. ایشان به زبان‌های عربی و انگلیسی تسلط و با زبان آلمانی و فرانسوی آشنایی در حد استفاده از منابع و مراجع قرآن پژوهانه دارند.

درباره کتاب‌شناسی مطالعات قرآنی در زبان‌های اروپایی

درباره این مرجع ارزشمند قرآن پژوهانه جهانی که بیش از یک دهه و نیم کار مستمر صرف آن شده، کمابیش تاکنون سخن گفته‌ایم. اینک به آنچه ناگفته مانده می‌پردازیم.

انصاف علمی و اخلاق حکم می‌کند که یادآور شوم، شخصیت والای دیگری به نام دکتر رامین خانگی هم کتابنامه‌ای از مطالعات قرآنی در بیش از بیست زبان اروپایی تدوین کرده‌اند که نظریه مفصل بودن آن، فقط روایت الکترونیکی آن را به صورت سی دی (CD) انتشار داده‌اند. بنده در یادداشتی در زمینه معرفی و برشماری وجوه اهمیت آن نوشته‌ام که نمی‌دانم آیا در آغاز یا انجام آن درج شده یا نه. به همین شیوه از کار سترگ استاد کریمی نیا که آن موقع‌ها در حدود یک سال پیش یا بیشتر که هنوز منتشر نشده بود، به نیکی، ولو به اختصار یاد کرده‌ام. بی‌شک این دو مرجع ارزشمند مشترکاتی دارند. نیز هر یک ممیزات و امتیازاتی خاص خود.

ریزبافت و درست و درمان دیده‌ام. بیان یک نکته فنی مهم، ارزشمندی و پاسخگویی این نمایه عام را نشان می‌دهد: ذیل چاپ قرآن، به درستی زیر عنوان‌های راهنما آمده است، برای مثال «چاپ سنگی در جهان اسلام» در شبه قاره هند، در اروپا، در مالزی قرن نوزدهم، روسیه در قرن هجدهم، زوریخ، قرآن ونیز، هامبورگ (چاپ مشهور و مهم) گوستاو فلوگل، مارتین لوتر، مجمع ملک فهد لطباعة القرآن، با هشت - ده زیرعنوان یا عنوان فرعی دیگر و البته با ذکر صفحات مربوط به هر یک که ارجاع به متن کتاب می‌دهد، یک مانده آسمانی یا به قول سعدی «خلوت بی مدعی، سفره بی انتظار» برای پژوهندگان فراهم کرده است. چنان‌که عنایت داشته‌اید، عنوان‌های فرعی در برابرمدخلی از این نمایه آن را بسیار گویا و روشن و روشن‌نگر و زودیاب ساخته است. حال آنکه اگر مؤلفی احساس مسئولیت نکند یا از شیوه درست فهرست عام خبر نداشته باشد، در برابرمدخل‌ها و از جمله همین «چاپ قرآن»، حدود پنجاه فقره عدد به شیوه برف انبار و مکانیکی درج می‌کند و طبعاً مراجعه‌کننده‌ای که فی‌المثل نیاز به اطلاعات و احتمالاً مقاله یا مقاله‌هایی درباره یکی از زیرعنوان‌ها مثلاً قرآن طبع فلوگل یا مجمع چاپ قرآن در مدینه دارد، باید همه پنجاه فقره جلوی چاپ قرآن را یک به یک، در متن کتاب جستجو کند».

سخن آخر و یک پیشنهاد

چنان‌که اشاره شد، این نمایه خوش ساخت و زودیاب و جوابگو، به زبان فارسی و برای فارسی‌زبانان است. خواننده/پژوهنده‌ای که زبان فارسی نداند، طبعاً فقط می‌تواند از متن کتاب بهره‌بردار، آن هم به شرط دانستن نام مؤلف‌ها باشد. برای آنکه این کتابشناسی جهانی از اینکه هست جهانی‌تر شود، خوب است یک گزیده حدود بیست و چه بهتر که سی صفحه‌ای به انگلیسی برای مخاطبان جهانی و غیرفارسی‌زبان، به مبنای همین فهرست فارسی، در چاپ‌های آینده تدوین شود.

واقعاً کوشش پانزده ساله استاد کریمی‌نیا به درست‌ترین و دقیق‌ترین وجهی به بار نشسته است که یادآور این عبارت تابناک قرآنی است: توتی اُکُلها کُل حین (ابراهیم: ۲۵). خداهش در همه حال از بلانگه دارد.

مقریان) اعلام قرآن (اعم از تاریخی و جغرافیایی، همچنین قصص قرآن و قصه پژوهی، مقایسه بین قرآن و کتاب مقدس (عهدین) و کتاب‌های مقدس، مباحث جامعه‌شناسی، روانشناسی و فلسفه تاریخ از دیدگاه قرآن، مفاهیم قرآن، قرآن پژوهان جهان، قرآن و چالش‌های عصر جدید (به ویژه بررسی وحی و چگونگی وحی و حیانت قرآن، تحریف ناپذیری)، پژوهش‌های موضوعی در قرآن (نیز بررسی و شناسایی مصاحف کهن) و نقد و بررسی آثار قرآنی غربیان (و دهها موضوع و سرعنوان دیگر). به دلایل مختلف و از جمله جلوگیری از حجیم شدن بی‌دلیل اثر حاضر، در این کتاب‌شناسی، ترجمه‌های قرآن در زبان‌های اروپایی اشاره نشده است. تنها استثنا ترجمه‌هایی از قرآن‌اند که حاوی تفسیر قرآن یا واجد ویژگی مهمی در تاریخ قرآن پژوهی غربیان باشند؛ از قبیل ترجمه آلمانی رودی پارت، ترجمه انگلیسی ریچارد بل و ترجمه فرانسوی رژی بلاشر. به جزاین، ترجمه‌های تفسیری (مشروح) تفاسیر قرآن در زبان‌های اروپایی و ترجمه تفاسیر اسلامی به این زبان‌ها، در کتاب‌شناسی حاضر آمده‌اند». (صفحه اول مقدمه)

چند ویژگی ساختاری

۱. در همه زبان‌های هفتگانه، حروف تعریف و برخی حروف اضافه در اول اسامی مؤلفان و عنوان کتاب‌ها و مقالات مورد نظر قرار نگرفته‌اند.
۲. در سراسر کتاب؛ یعنی بدنه اصلی این کتابشناسی، هرمدخلی به ترتیب الفبایی نام پدیدآورنده در ضبط فرنگی و اصلی، تنظیم شده است.
۳. این اثر در برادرزده ۸۸۱۲ کتاب و مقاله است.
۴. سال تولد و احیاناً درگذشت هر مؤلف تا آنجا که در منابع گوناگون یافت شده، جلوی نام آنها آمده است.
۵. برای هر کتاب/مقاله غالباً این عناصر یاد شده است: نام کامل و مشهور مؤلف، عنوان، نام مترجم (در صورت ترجمه‌ای بودن اثر)، نام نشریه (برای مقاله‌ها) یعنی مشخصات کامل آن، نام ناشر، سال نشر و تعداد صفحات و احتمالاً عناصر لازم دیگر آمده است.
۶. و یک عنصر مهم آنکه همواره ترجمه فارسی عنوان بعد از ذکر عناصر پیشین آمده است.
۷. در سراسر کتاب مجموعاً ۷۲۶ پانویس با شماره‌گذاری سراسری، آمده که عمدتاً مشخصات ترجمه فارسی یا عربی مقاله (و احیاناً کتابی) را یاد می‌کند.

نمایه جامع

چنان‌که اشاره شد در جهت افزایش فایده کتاب برای مخاطبان فارسی زبان نمایه (= فهرست عام) به زبان فارسی با عنوان «نمایه اعلام، اماکن، کتابها و موضوعات از ص ۱۱ تا ۹۹ این مرجع تنظیم و به شیوه دوستونی با حروف ریزمناسب، درج شده است. راستی را باید بگویم که بنده کتابدار و مرجع‌نگار و مرجع‌پژوه به ندرت فهرستی چنین جوابگو و